

Символізм – становлення та розвиток у монастирській освіті кінця XVII-XVIII століття

Розглянуто систему знаків, символів їх утворення та розвиток, що мали місце в монастирській освіті кінця XVII-XVIII століття. Та мають пролонгований у часі чинник становлення і застосування в сучасному освітньому просторі (навчальних закладів: училищ, коледжів, університетів, академій) посідаючи одне з провідних місць в суспільстві.

Ключові слова: монастирська освіта, знаки, символи, мантія, шапочка-конфедератка.

The article presents the system of signs, symbols, theirs formation and development that took place in monastic education at the end of XVII – XVIII centuries and have prolonged in the course of time the factor of the formation and the usage in modern educational space such educational institutions as schools, colleges, universities, academies that hold one of the leading position in the society.

Key words: monastic education, signs, symbols, robe, cap- confederate.

Історія християнського просвітництва значною мірою є історією діяльності православних монастирів як центрів віри й духовності, які за тривалий період свого існування накопичили вагомий науковий і культуротворчий потенціал, що вимагає свого вивчення, наукового узагальнення й осучаснення. При монастирях існували багаті бібліотеки світської та релігійної літератури, шпиталі, майстерні літописців, іконописців і різьбярів, діяли духовні семінарії та школи, які безперечно мали свої знаки та символи.

Метою статті є аналіз становлення та розвитку символів в монастирській освіті на порозі нового часу.

У вітчизняній культурологічній і педагогічній науковій думці постійно обґрунтовувалася релігійність як провідна риса української ментальності та визначальний компонент української культури (М. Грушевський, В. Костомаров, І. Крип'якевич, І. Огієнко, М. Субтельний, Д. Яворницький та ін.); цінності релігійного виховання визначали як незнищенні О. Духнович, Г. Сковорода, та ін.; проблемами розвитку християнської педагогіки займалися М. Глибоковський, М. Костомаров, М. Олесницький та ін. [3].

До окремих аспектів дослідження християнської педагогіки звертаються сучасні вчені: наукові підходи до розуміння християнського виховання як невід'ємної складової духовного розвитку особистості обґрунтовувалися у працях І. Беґа, В. Галузинського, митр. Филипа (Осадченка), М. Стельмаховича, Б. Ступарика, Т. Тхоржевської, М. Ярмаченка та ін. У працях істориків-релігієзнавців (Ю. Вільхового, Ю. Волошина, О. Нестулі) визначаються питання діяльності православної церкви у різні історичні періоди. Особливої уваги заслуговують: історико-педагогічне дослідження Т. Тхоржевської «Розвиток теорії та практики виховання дітей на засадах православної моралі в історії педагогіки

України», у якому схарактеризовано процес розвитку теорії та практики виховання дітей на засадах православної моралі в Україні, виявлено його основні тенденції, проблеми та місце в загальному контексті розвитку педагогічної думки України та Європи; прот. В. Фазана «Вивчення педагогіки у вищих навчальних закладах України (поч. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)» (Полтава, 2009), де проаналізовано теоретичні ідеї, науково узагальнено практичний досвід вивчення педагогіки у вищих навчальних духовних закладах України обраного автором періоду та визначено можливості їх прогностичного розвитку в сучасних умовах модернізації вищої педагогічної освіти України; історична розвідка В. Жук «Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події», яка презентує чернечий монастир як важливий культурно-освітній центр значного регіону України в цілому та діяльність Полтавської Слов'янської семінарії, її викладачів і вихованців зокрема [3].

У монастирській освіті важливе місце мали символи. Слово «символ» стало стало використовуватися в значенні «поєднання невидимого і видимого», «виявлення невидимої реальності через видимий знак, таємне значення якого розуміє лише обмежена група осіб» [1, с. 361]. Символ, у якого є певне значення сьогодні, необов'язково мав те ж саме значення в минулому. Багато символів існували протягом століть, і їх значення змінювалося під впливом усіляких подій. Одні просто зникали, поки не були повернуті вже з абсолютно іншим значенням. Символ – знак, сутність, яка позначає іншу сутність. Знаком можуть виступати об'єкт, зображення, написане, слово, що заміняє собою деяке інше поняття, використовуючи для цього асоціацію, подібність або домовленість (наприклад матеріальний об'єкт може використовуватись для позначення абстрактного поняття). Символи вказують (або слугують в якості знака) на ідеї, поняття або інші абстракції [4].

Одним з таких символів слова можна назвати книгу, яка відігравала провідну роль в навчанні та вихованні підростаючого покоління XVII-XVIII століття а потім часто використовувалась і використовується в знакових системах (емблемах, гербах та ін.) училищ, коледжів, університетів, академій.

Книга – символ високої культури і високої релігії, її визначають як джерело накопиченої мудрості, як «Святу книгу» [5]. Вагоме значення надавалося наявності навчальної літератури, зокрема букварів та часословів XVII-XVIII ст. У березні 1760 р. І. Кулябка звернувся до архімандрита Києво-Печерської лаври з проханням «...оных букваров и часословцов приказати до двох выпечатать...» [2]. Йому відповіли, що на той час у лаврській друкарні було: „букварей учебных в тетрадях (легь 500) – 1000, часословцов учебных: в домах – 35, по просту – 141, под злото – 60, в тетрадех (легь 1525) – 3050, букварей с толкованием: в простой оправь – 50, в тетрадех легь 850, в легь по 2 книжки) – 1770” [2]. На наш погляд, така кількість наявних навчальних підручників у друкарні Києво-Печерської лаври обумовлювалася значним попитом на них і свідчила про значення, яке надавалося поширенню письменності серед народу, а також про технічні можливості друкарні.

У листі-відповіді архімандрита зазначалося: «...По какой ценъ ть учебные часословцы и граматки толкование и нетолкование в продажу отправляются на

посланнях при сем двох граматках и двох часловцах на всяком особливо цена означена, и каковых ... часловців-граматок надобно будет, о том мене уведомить прошу, а за оправу и выпечатанием болшим числом граматок и часловцов остановки не будет» [3]. Судячи з цього документа, буквар і граматка – ідентичні підручники. Але, оскільки в інших відомостях ніяких згадок про зміст і характер цих навчальних посібників немає, повністю ототожнювати їх, очевидно, неправомірно. У 1764 р. І. Кулябка просив архімандрита Києво-Печерської лаври надрукувати катехізиси і надіслати їх до протопопії Лубенського полку, щоб їх могли придбати козаки для «обучения» своїх дітей [2].

Ще одним із символів навчальних закладів медичного напрямлення є змія. Змія – символічна тварина з двоїстою оцінкою [5]. У багатьох архаїчних культурах вона вважається символом підземного світу і царства мертвих, ймовірно, через свого способу життя в укритих місцях і отворах в землі, але одночасно також через свою здатність уявно омолоджуватися за рахунок линьки. Вона пересувається без ніг, вилуплюється з яєць, як птах, і може вбивати отруйними зубами. Життя і смерть символічно сплелися в цьому образі плазуна настільки своєрідно, що навряд чи існують культури, що не приділили змії увагу. У Біблії вона уособлення диявола в раю, одночасно це «металева змія», яку піднімає Мойсея в пустелі, приклад розп'ятого Спасителя. Посох Аарона теж перетворюється на змію на шкоду єгипетським магам. Змія, що оперізує Землю (Ермунганд, Мідгард), є Північно-німецьким символом моря навколо Землі, подібно єгипетському гігантському змію Апофіса, який загрожує човні сонячного бога. Дивні тлумачення символу містяться в пізньоантичному (ранньохристиянському) «Фізіологія» («Physiologus»), який спочатку повідомляє про «омолодження» змії при скиданні шкіри (людина теж повинна струшувати «похилий вік світу» і омолодженням прагнути до вічного життя), потім розповідає, що змія, тамуючи спрагу в джерелі, залишає отруту в своїй норі, щоб зберегти чистоту води (так само людина, яка йде назустріч вічної насолоди, повинна залишати отруту свого гріха). Далі говорилося, що змія кусає тільки одягнених людей, а оголених уникає; тому людина повинна зняти з себе «фіговий листок гріха» як одягання старої людини і «оголитися від гріха», щоб зло не могло схопити його. Нарешті, при небезпеці змія захищає тільки свою голову і підставляє все інше тіло. Людина повинна захищати і не зраджувати тільки свою голову, це - Христос, і, як мученик, жертвувати своїм тілом [5]. З точки зору символіки особливе значення має змія, що кусає себе за хвіст, (грец. Уроборос), як символ вічного повернення в циклічній формі або вічності в цілому. У символіці алхімії вона грає роль символу циклічно протікають процеси (випаровування, конденсація, випар – багаторазове повторення), при цьому стадія «сублімації» часто позначається крилами). З точки зору символіки на першому місці стоїть негативна роль змії, наприклад небезпека її отруйного укусу, тому тваринам, що вбиває змії (орлам, лелекам, соколам), дістається роль носіїв позитивних символів. У більш старих системах міфів відомий також таємничо-позитивний аспект змії, пов'язаний з землею і підземним світом. Наприклад, домашня змія може бути втіленням благословення душ предків (змії вкороне, які харчуються молоком, постають у багатьох народних переказах), вони також відіграють роль в повір'ях,

пов'язаних з лікуванням і воскресінням (гадюка-Ескулап, бог лікування Асклепій). Змія уреуса, готова до бою кобра, в Стародавньому Єгипті була персоніфікацією корони фараона і плювала отрутою в його ворогів, вона також оперізувала сонячний диск [5].

Повертаючись до освітньої системи, зазначимо, що по закінченню вищого навчального закладу чи отримавши вчений ступінь стало престижно одягати мантию та шапочку-конфедератку [6]. Сучасне значення слова «мантия» походить від англійського «goba» (старовинна мантия), яку носили під «sappaclausa» (церковне вбрання), що нагадувало довгий чорний плащ. Таку належність зовнішнього вигляду мало мати і студентство у епоху Середньовіччя. Тому першовитоки сучасної моди вдягати академічну мантию починаються із раннього Середньовіччя. Саме тоді всі освітні заклади, які існували в Європі мали велику прив'язаність до релігії, а точніше – мали статус церковних навчальних закладів. В таких освітянських центрах науку викладали спочатку монахи-ченці, які й ходили в келійному одязі. Одяг студентів мало чим відрізнявся від одягу їхніх наставників: чорні або темно-сірі сутани, які повністю закривали тіло. Це вбрання було щоденним і не мінялося до ренесансних часів, і лише згодом мантия стала церемоніальним атрибутом. Такі старовинні університети, як Кембридж і Оксфорд внесли свій стиль в історію академічної мантиї. Таким чином для великих університетських свят появилися елегантні туніки, які вперше за всю свою історію мали червоний колір, відкриту структуру, а рукава буди розлогими і короткими. Саме цей започаткований стиль став праобразом класичної академічної мантиї [5].

Свою цікаву та давню історію має і такий академічний аксесуар, як шапочка-конфедератка. Вона, як раніше, так і зараз вважається головним атрибутом людей із науковим ступенем знання: бакалаврів, магістрів, аспірантів, професорів і т. д. Цей головний убір в епоху Середньовіччя для повсякденного вжитку заміняли гостроверхі за покроем капюшони. А право носити чотирикутні шапочки мало тільки духовенство вищого чину. Чотириохгранна шапочка-конфедератка означала єдність багатогранності та різноманітності життя та мудрої стійкості тих, хто здобув найвищі знання. Зараз конфедератку має право вдягати кожен, хто дотичний до науки. Проте стиль і колір цього аксесуару повинен відповідати науковому ступеню освітянина. Цей головний убір також має ще один цікавий елемент – китицю або бонет, який є надзвичайно важливим [6]. Саме за цим аксесуаром можна розпізнати, який науковий ступінь досягла людина. Ті, хто продовжують здобувати знання – носять китицю з правої сторони конфедератки. А у випускників-магістрів або ж бакалаврів цей академічний атрибут має розташовуватися зліва. У старих університетах ще досі збереглася традиція урочистого переміщення китиці, коли людина покидає навчальний заклад або ж продовжує науковий труд. Також бонет прикріплюють до дипломів студентів-відмінників на урочистостях з нагоди закінчення університету [9].

Ще одна важлива традиція одягання урочистого академічного одягу – це колір вбрання, який повинен відповідати ступеню наукових здобутків науковця або ж студента-випусника. Як уже згадувалося, у часи Середньовіччя колір навчального вбрання був строгих тонів: чорний або темно-сірий. Тоді колірну розкіш могли собі

дозволити лише представники вищого духовенства – насичено червоні або білі сутани з чорними елементами-символами священства. Через століття навіть строгий академічний одяг піддався моді. Відтак студентство не гребувало найрізноманітнішою гамою кольорів і відтінків свого святкового вбрання. А єдиний колірний стиль був започаткований аж у 1895 році. Саме тоді Міжуніверситетська комісія запровадила Кодекс академічного одягу, відповідно до якого кожен рівень здобутих наукових знань мав свій колір святкового академічного вбрання. Сьогодні, за європейською модою – це жовтий колір мантий для спеціалістів та бакалаврів, а червоно-багровий – для магістрів [8].

Історично так склалося, що зараз мантия – є атрибутом лише урочистих університетських подій. Проте й по сьогодні ще існують такі навчальні заклади, де студенти щоденно ходять в академічному одязі. Наприклад, у Кембриджських коледжах мантиї пристосували до повсякденного вжитку: це є зменшена версія мантиї бакалавра гуманітарних наук по коліно, або мантия Оксфордських Коммонерів (студентів-нестіпедіатів), яка являє собою безрукавну мирську мантию з двома стрічками на спині. У Кембриджі більшість коледжів мають свій відмінний дизайн мантиї: як у кольорі, так і у фасоні. За твердженням англійських психологів, таким чином людина адаптує себе до серйозного і цілеспрямованого майбутнього: спочатку шкільна форма, згодом повсякденні мантиї у вищих навчальних закладах, а потім класичні строгі костюми на роботі – стимулюють особистість для найкращого її морального і в тому числі фінансового розвитку [8].

Як бачимо, традиція одягання мантиї на урочисті університетські події зробила чималий поступ для академічної культури загалом. Відтак щорічно кожен навчальний заклад готується до знакової події – випуску нових спеціалістів і науковців. В українських ВИШах традиції церемоніального вигляду випускників збереглися сповна. Кожен студент, який закінчив свій навчальний заклад має право здійснити свою мрію – вдягнути святкову мантию і отримати диплом.

Отже, становлення та розвиток в монастирській освіті кінця XVII-XVIII століття знаків та символів мали свої особливості не тільки в освіті а й повсякденному житті народу. У перспективі пошуків автора – структурування змісту знань, умінь і навичок вихованців у монастирських школах за допомогою знаків та символів письма.

Література

1. Нових А. Аллатра / А. Нових. – К.: Аллатра, 2013. – 882 с.
2. Скорик Б.С. Напрями просвітницької діяльності православних монастирів Центральної України (XVII-XVIII ст.) / Б.С. Скорик // Збірник наукових праць. – Слов'янськ, 2012. – С.34-36.
3. Скорик Б.С. Освіта і культура українського козацтва: європейський вимір / Б.С. Скорик // Імідж сучасного педагога. – 2011. - №7 (116) – С. 58-60.
4. Скорик Б.С. Просвітницькі ідеї та навчально-виховна діяльність православних чернечих монастирів центральної України (кінець XVII-XVIII століття) : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. іст. наук: спец. 13.00.01 загальна педагогіка та історія педагогіки / Б.С. Скорик ; Інститут вищої освіти. – К., 2013. – 20 с.
5. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Символ>
6. <http://www.symbolsbook.ru>

7. <http://www.modelini.biz/index.php/mantii>
8. http://www.mantiya.com.ua/uk/history_mantii
9. <http://vypusknyk.com.ua/akademichna-mantiya-istoriya-tradytsiya-styl/?lang=uk>
10. http://gazeta.dt.ua/history/na-korist-cerkvi-i-batkivschini-yak-navchalisya-studenti-v-XVII-XVIII-stolittyah-_html

УДК 572.9:

Андрій Темченко

Семантика тілесного низу в міфологічних уявленнях українців

Розкривається семантика тілесного низу в міфологічних уявленнях українців, що коливається в діапазоні від позитивного (корисного) чистого до негативного (шкідливого) нечистого.

Ключові слова: міф, тілесний низ, мак, Царські ворота, сакральні покровителі.

Disclosed semantics solid bottom in the Ukrainian mythology that ranges from positive (beneficial) to net negative (harmful) unclean.

Key words: myth, bodily bottom, poppy, king's gate, sacred patrons.

Останнім часом у гуманітарній галузі спостерігаються тенденції антропоцентризму, що проявляються у публікаціях, присвячених міфології людського тіла [1]. Характерною особливістю досліджень є концентрація уваги на загальних питаннях, що стосуються значення тіла як культурного об'єкту, а також його окремих частин [2]. Разом з тим, у більшості праць оминаються питання «делікатного характеру», що стосуються статевої і видільної системи, хоча саме ці частини тіла виступають важливим фактором формування культурного ландшафту того чи іншого народу.

Метою статті є дослідження міфології тілесного низу, що формується відповідно до його фізіологічного призначення і окреслюється функціями запліднення / народження, а також виведення зайвого. Відповідно до мети актуальним є завдання наукової розвідки, зокрема розглянути семантику тілесного низу в межах бінарності, яка варіюється від позитивного / чистого / життя до негативного / нечистого / смерті.

Запліднення. У символічній картині світу з метою приховування «справжніх» назв статевих органів простежуються смислові аналогії між рослинами і людиною. Зокрема в «жіночій магії» наявними є зіставлення чисельності і дрібноти макового зерна з чоловічим сім'ям. Так, сіяння макового зерна (*sperma*) навколо криниці (*vagina*), яке здійснювалося на «чоловіче» свято Андрія (час ворожіння на дівочу долю), мало спровокувати швидке заміжжя / вагітність: «Маче, маче, розкажи ти нам праўду, за кого замуж поїдем». Схожого значення набувало варіння на «жіноче» свято Катерини обрядової / «плідної» страви каші з маком (жін. + чол.), «щоб було хлопців, як каші з маком» [3, с. 170 – 171]. Ритуальне сіяння маку відбувалося вночі при повному місяці (пор. із символікою повнолуння). Під час